

**Вїдновлення дїяльностї Херсонського державного педагогїчного
їнституту їм. Н.К.Крупської у пїслявоєнний перїод**

Анотація

В статтї розглянуто особливостї вїдновлення дїяльностї Херсонського державного педагогїчного їнституту їм. Н.К.Крупської у пїслявоєнний перїод. Визначено основнї завдання навчально-виховної та науково-дослїдної роботи педагогїчного колективу. Розкрито досягнення в розвитку матерїально-технїчної бази навчального закладу та виокремлено напрями наукової дїяльностї викладачїв та студентїв.

Ключовї слова: Херсонський державний педагогїчний їнститут, пїслявоєнний перїод, матерїально-технїчна база, науково-дослїдна робота, Херсонська область.

Аннотация. В статье раскрыты особенности восстановления деятельности Херсонского государственного педагогического института им. Н.К.Крупской в послевоенный период. Рассмотрены основные задачи учебно-воспитательной и научно-исследовательской работы педагогического коллектива. Раскрыты достижения в развитии материально-технической базы учебного заведения и выделены направления научной деятельности преподавателей и студентов.

Ключевые слова: Херсонский государственный педагогический институт, послевоенный период, материально-техническая база, научно-исследовательская работа, Херсонская область.

Annotation. The features of activities restoration of the Kherson State Pedagogical Institute named after N.K.Krupskaya in the postwar period were considered in the article.

The main tasks of the educational and research activities of pedagogical collective work were determined. The achievements as for the development of the material-

technical base of the educational institution were revealed and the aspects of research activities among the instructors and students were defined.

Key words: Kherson State Pedagogical Institute, the post-war period, material-technical base, research work, Kherson region.

Історія Херсонського державного університету (ХДУ) – це невід’ємна частина 70-літньої історії Херсонщини. Минуле ХДУ своїм корінням сягає до відомого в Європі Тартуського (Юр’ївського) університету, у структурі якого 1 липня 1914 року було відкрито перший у Прибалтиці учительський інститут. Під час Першої світової війни він був евакуйований до Херсону і розпочав свою діяльність у листопаді 1917 року. З того часу Херсонський педагогічний інститут неодноразово змінював свою назву і у 2002 році отримав статус державного університету.

У роки Великої Вітчизняної війни з серпня 1941 до березня 1944 року Херсонський державний педагогічний інституту ім. Н. К. Крупської припинив свою діяльність. Більшість студентів і викладачів зі зброєю в руках героїчно билися на фронтах війни. Смертю хоробрих загинули викладачі інституту: С. А. Воловник, Є. Ф. Єгоров, І. Б. Кравцов, О. З. Куликов, І. В. Левінсон, О. С. Насінник, О. Ф. Петлін, А. С. Сергієнко, Д. В. Тартаковський. Серед випускників ХДПІ два Герої Радянського Союзу – Михайло Москаленко і Юрій Полоній [7].

Під час німецько-фашистської окупації Херсонський педагогічний інститут утратив все матеріально-навчальне обладнання спеціалізованих кабінетів: лабораторії, бібліотеку зі 100-тисячним фондом, 3-поверховий учбовий корпус, їдальню, спеціально виділені квартири для викладачів, а також два гуртожитки. Головний корпус був перетворений у конюшню. Як свідчить фінансовий звіт інституту за 1944 рік, збиток, нанесений ВНЗ війною, склав 12.704.721 крб. [1].

20 березня 1944 року інститут відновив свою роботу. Згідно відношення Миколаївського обкому партії від 19 березня 1944 р. № 120, виконання обов’язків директора було покладено на Бригинця Миколу Лаврентійовича,

завідувача кафедри ботаніки. На п'ять факультетів: фізико-математичний, природничий, мовно-літературний, географічний, історичний – повернулося всього 200 студентів з 2000 осіб, які навчалися до війни [1, арк.1].

Згідно рішення РНК УРСР від 11.03.1944 р. «Про відновлення в системі Наркомосу УРСР заочної педагогічної освіти і заходів по її запровадженню» відновив свою діяльність і заочний відділ з факультетами, паралельними стаціонару. У зв'язку з нестачею педагогічних кадрів у вересні 1944 року при педагогічному інституті був заново відкритий учительський інститут з трьома відділами (фізико-математичним, історичним і природничо-географічним), на які було прийнято 75 чоловік [1].

У перші післявоєнні роки інститут пережив величезні труднощі і нестатки. Невеликому колективу працівників та студентів довелося напружено працювати, докладати значних зусиль для налагодження нормального функціонування. Не вистачало педагогічних кадрів та абітурієнтів, навчальної літератури, паперу тощо.

Перед викладачами і студентами інституту повстали два основні завдання:

- 1) зміцнення і розвиток навчально-матеріальної бази;
- 2) формування складу науково-педагогічних кадрів (59 з 69 викладачів не мали наукових ступенів і вчених звань).

Для організації робіт по відбудові інституту було створено штаб, організовані студентські бригади теслярів, штукатурів, пічників і склярів та ін.

У цій складній ситуації піднімати інститут було доручено Олександрю Наумовичу Савчуку – доценту, завідувачу кафедри марксизму-ленінізму. Завдяки його зусиллям було ухвалено Рішення виконкому Херсонської обласної ради депутатів № 13 від 8 червня 1944 р. «Про поновлення роботи Херсонського державного педагогічного інституту ім. Н.К.Крупської»: «... п.3. Закріпити за педінститутом усі належні йому до 1941 року будинки учбових корпусів, студентських гуртожитків та квартир професорсько-викладацького персоналу.»

Долаючи великі труднощі і нестатки, у 1944-1945 навчальному році в інституті було організовано 15 кафедр, відкрито 16 кабінетів, відновлено бібліотеку, до якої надійшло багато книг з вузів Ленінграду, Москви (на суму 150.000 крб.). Ленінградський педагогічний інститут ім. Герцена передав, крім літератури, значну частину обладнання для фізичного кабінету. Відновила свою роботу і вчена рада інституту.

У серпні 1945 року відбувся перший післявоєнний випуск. Всього закінчило інститут 34 студенти. З них мовників і літераторів – 12; фізиків і математиків – 5; географів – 8; біологів – 9.

З жовтня 1945 року по вересень 1950 року директором Херсонського державного педагогічного інституту був Семенов Іван Дмитрович, старший викладач кафедри політекономії. На посаді директора він захистив кандидатську дисертацію на тему «Боротьба трудящих Херсонщини з німецько-фашистським окупаційним режимом (1941-1944 рр.)». Ця робота стала першою науковою роботою, що висвітлювала партизанський та підпільний рух на Херсонщині.

І.Д. Семенов енергійно приступив до налагодження навчально-виховної та адміністративно-господарської роботи Херсонського державного педагогічного інституту. За короткий час було відремонтовано навчальні корпуси, гуртожитки для студентів, квартири для професорсько-викладацького складу. За активну роботу по відбудові інституту І.Д.Семенов отримав нагороду Міністерства освіти УРСР «Знак пошани».

У 1948-1949 навчальному році колектив педагогічного інституту планував науково-дослідну роботу відповідно до Постанови ЦК ВКП (б) України від 15.09.1947 р. «Про поліпшення викладання і політико-виховної роботи у вищих навчальних закладах УРСР», а також у контексті інших рішень XVI з'їзду КП (б) України, що відбувся у січні 1949 р.

Викладачі кафедри української мови під керівництвом старшого викладача Я.Д. Нагіна розгорнули наукову діяльність в напрямку збирання та опрацювання матеріалів для діалектологічного атласу говорів Херсонщини [10].

Усвідомлюючи, що народна мова з її численними говірками – це невичерпне джерело знань з історії українського народу, носія цієї мови, його культури, Я.Д. Нагін організував роботу наукового діалектологічного гуртка, до якого широко залучалися студенти. В цей час в інституті працювало 12 студентських наукових гуртків, що охоплювали до 250 студентів.

У 1948 році було підготовлено до друку перший випуск «Наукових записок» і проведено наукову конференцію, присвячену XXX роковинам встановлення радянської влади на Україні, а також науково-теоретичну конференцію студентів, приурочену 30-річчю Жовтневої революції. Конференція сприяла активізації діяльності студентських наукових гуртків: педагогічного, лінгвістичного, математичного, астрономічного, ботанічного, зоологічного, у результаті чого приблизно 25% студентів було охоплено гуртковою роботою. У 1949 році організовано студентське наукове товариство, яке об'єднало існуючі гуртки, а також новостворені – радіотехнічний, психологічний [2].

Студенти природничого факультету проводили науково-дослідну роботу на базі ботанічного саду та агробіостанції, на пришкільній типовій ділянці, яка була закладена на площі 1 га у дворі студентського гуртожитку по вул. Червоностудентській. Організатором створення ділянки була Кривченя Євгенія Іванівна, з 1950 по 1953 рік – декан природничого факультету.

У квітні 1948 року Херсонський державний педагогічний інститут ім. Н.К.Крупської відсвяткував своє 30-річчя. Прийшли привітати рідний вуз його вихованці: директор фінансового технікуму Е.І. Штепенко, заступник завідувача облвно І.К. Керусенко, завуч школи № 6 П.М. Брюзгіна та багато інших [6]. Прислали привітання ювіляру випускники: М. Рижутін, професор, директор Сталінградського сільськогосподарського інституту; Д. Лобер, заступник Міністра освіти УРСР; Г. Лобанцев – завідувачий крайвно Приморського краю. Доктор філософських наук, професор Г. Васецький прислав у подарунок 15 томів своїх наукових праць [11].

У післявоєнний період в інституті навчалось 239 учасників Великої Вітчизняної війни. І серед них – на заочному відділі – Герой Радянського Союзу Юрій Станіславович Полоній. Колишні фронтовики були прикладом у навчанні для інших студентів. Серед них – студент географічного факультету Семен Кравець, який одержував стипендію ім. Н.К. Крупської. Пізніше він став відомим краєзнавцем Херсонщини, засовником краєзнавчого руху у районному центрі Херсонської області – смт Велика Олександрівка. Були в інституті і сталінські стипендіати. Це Григорій Кравець, студент природничого факультету, Ніна Кирилова з фізико-математичного факультету і Кузьма Добряк, який у 1958 році отримав звання заслуженого вчителя УРСР.

Студентське життя цих юнаків та дівчат було справді захоплюючим, повним наполегливого навчання і активної громадської роботи. Студенти інституту допомагали у зборі врожаю підшефним колгоспам, збирали бавовну в Білозерському районі.

Згідно наказу № 528 Міністра освіти УРСР тов. Г.П. Пінчука від 26 травня 1950 року з 1 вересня цього року було закрито географічний та історичний факультети, а студентів було переведено до Одеського педагогічного інституту [спр.19]. Працював учительський інститут, який мав 2 факультети: фізико-математичний і природничо-географічний.

Унаслідок реорганізації педвузів і посилення питомої ваги основних факультетів з 1950-1951 навчального року в інституті функціонували три факультети: мовно-літературний (з українським і російським відділами), фізико-математичний (з фізичним і математичним відділами) та природничий [3].

Порівняно з попередніми роками зросла кількість студентів, особливо на фізико-математичному факультеті. Всього навчався 641 студент. В інституті було 12 кафедр: марксизму-ленінізму, педагогіки, ботаніки, зоології, хімії, математики, фізики, української мови, української літератури, російської мови, російської літератури, фізичного виховання, на яких працювало 67 викладачів,

з них 19 кандидатів наук, 8 доцентів, 1 професор. У 1952-1953 навчальному році було відкрито 2 нові кафедри: методики математики, іноземної мови [4].

Новий зміст у роботу вищих учбових закладів внесли рішення XIX та XX з'їздів КПРС, що визначили курс на політехнічне навчання школярів. Кафедра математики організувала вивчення студентами лічильних машин, практичні вимірювальні роботи на місцевості. Багато уваги приділялося методиці і техніці розв'язання задач. З метою підготовки вчителів креслення в інституті були організовані факультативні заняття.

Відповідно до навчального плану 1954 року на фізичному відділі студенти почали вивчати основи машинознавства та теплотехніки, автотракторну справу. За навчальним планом було введено також практикум в учбових майстернях та учбове кіно.

Важливим організаційним заходом у справі забезпечення поліпшення якості підготовки майбутніх учителів було створення на фізико-математичному факультеті двох нових кафедр: кафедри елементарної математики і кафедри методики фізики. До складу кафедри елементарної математики ввійшли викладачі методики математики, елементарної математики, креслення. Керівництво кафедрою було доручено досвідченому викладачеві, ветерану інституту, який працював у Херсонському державному педагогічному інституті ще з 1929 року, Б.А. Резнікову. На кафедру були запрошені кращі викладачі-практики середньої школи Л.Г. Пилипенко і С.С. Боровицький. Все це сприяло покращанню викладання математики, зокрема допомогло усунути той розрив, який був між викладанням математичних дисциплін в інституті і безпосередніми вимогами школи. Кафедру вищої математики очолив запрошений з Алма-Атинського педінституту кандидат фізико-математичних наук, доцент М.П. Устименко, а кафедру методики фізики – доцент М.С. Білий.

Умови для підготовки педагогічних кадрів значно покращали після постанови Ради Міністрів СРСР від 18 серпня 1956 року «Про заходи підвищення якості підготовки вчителів для загальноосвітніх шкіл». Херсонський педагогічний інститут з початку 1956 – 1957 навчального року

розпочав підготовку вчителів широкого профілю. З вересня 1956 року перші, другі й треті курси фізико-математичного та природничого факультетів повністю були переведені на нові навчальні плани. Зусиллями колективу кафедри методики фізики в 1957 році в інституті була створена власна механічна майстерня, лабораторія спеціального фізичного практикуму, було розпочато створення кабінету технології та технічної механіки.

Цікаво, що така навчальна дисципліна, як «Історія астрономії» у Херсонському державному педінституті була започаткована у 1938 – 1939 навчальному році професором Д.Ф. Марковським, продовжена після війни викладачами О.І. Казимирчак-Полонською, Б.Л. Шаганяном. Астрономічний павільйон, побудований у 1939 році в саду, біля корпусу інституту асистентом І.В. Левінсоном у роки Великої Вітчизняної війни був зруйнований і пограбований. Якимось дивом лаборанту фізичного кабінету П. Бондарю вдалося зберегти 2-дюймовий телескоп-рефрактор. Реставрований у 1948 році молодим студентом фізико-математичного факультету – Б. Шаганяном, телескоп запрацював знову. Після закінчення інституту у 1952 році Б.Л. Шаганян був залишений на кафедрі, на посаді асистента і йому було доручено побудову нової обсерваторії. Це й відбулось у 1958 році.

На природничому факультеті в цей період протягом п'яти років готували викладачів біології, хімії і основ сільськогосподарського виробництва. У зв'язку з цим у навчальний план факультету було введено цілу низку нових, практично вагомих дисциплін (рослинництво, тваринництво, агрохімія, вивчення сільськогосподарських машин та ін.).

Наприкінці 50-х років під керівництвом доцента І.Т. Платаша були створені та обладнані хімічна лабораторія і кабінет методики природознавства. Побудова у 1955 році теплиці створила умови для підготовки навчального матеріалу до лабораторних робіт студентів та поліпшило умови для ведення наукової роботи членів кафедри ботаніки. Створення тваринника при кафедрі зоології дало можливість вести дослідження над різними дрібними тваринами і мати необхідний матеріал для навчальної і науково-дослідної роботи.

Особливе значення в галузі політехнічної підготовки студентів мала агробіологічна станція інституту з багатою колекцією декоративних, польових і плодкових рослин та винограду.

На мовно-літературному факультеті майбутній викладач мови і літератури одночасно готувався і як викладач співів і музики. Згідно з навчальними планами Міністерства освіти УРСР студенти мовно-літературного факультету протягом п'яти років вивчали цикл нових дисциплін: теорія музики, сольфеджіо, хор, хорознавство з методикою викладання, музичну літературу, сольний та ансамблевий співи, диригування й читання партитури. Крім того, кожний студент обов'язково повинен був оволодіти одним із музичних інструментів (скрипка, домбра, фортепіано, баян).

У зв'язку з введенням другої спеціальності на факультеті була створена і відповідна навчальна база. Міністерство освіти УРСР виділило для цього значні кошти. Було закуплено чимало музичних інструментів, створено спеціальний кабінет музики і співів. При кафедрі української літератури організовано секцію музики і співів, яка укомплектувалась кваліфікованими викладачами, такими, як В.О. Лавриненко, Н.Г. Русалова, М.Л. Пайкіна, П.Г. Слуцький, В.Л. Федоров. У цей період значно пожвавилась робота гуртків художньої самодіяльності. В інституті працювали загальноінститутський хор, домбровий оркестр, хоровий ансамбль, групи вокалістів, драматичний і танцювальний гуртки, а також духовий оркестр, яким довгі роки керував В.О. Лавриненко.

Проблема кадрів на мовно-літературному факультеті вирішувалась як шляхом запрошення спеціалістів, так і за рахунок підготовки найкращих випускників. Так, на факультет були запрошені Марія Максимівна та Іван Федорович Федірки, які протягом багатьох років очолювали кафедри: вона – української літератури, він – російської літератури. Ці висококваліфіковані викладачі й чудові люди залишили про себе добру пам'ять та вдячних учнів. Кафедру російської мови очолював доцент А.В. Богданович, видатний учений, який на початку 20-х років брав участь у творенні білоруської писемності. Багато років працював завкафедри української мови І.І. Приймак. У 1945-1950

роках деканом факультету та завідувачем кафедри російської мови був доцент В.Г. Краснов, відомий журналіст. Потім факультет очолив член Спілки письменників України К.О. Лаврунов, кандидат філологічних наук, доцент.

З року в рік збільшувалися державні асигнування на устаткування кабінетів, було створено нові навчальні кабінети (електротехніки, машинознавства, автотракторної справи, креслення, методики фізики, методики природознавства). За повоєнний період було виділено більше 1,4 млн. крб., на які придбано багато цінної навчальної апаратури. На 400 тис. крб. поповнився фізичний кабінет, понад 200 тис. крб. було витрачено на устаткування майстерень, біля 150 тис. крб. – на поповнення хімічного кабінету. Ріст матеріальної бази дозволив покращати якість викладання навчальних предметів і підготовку висококваліфікованих педагогічних кадрів та позитивно вплинув на підвищення наукової роботи професорсько-викладацького складу [14, с.121].

З 1950 по 1957 рр. одержали ступінь кандидата історичних наук – Є.Д. Вербицький, І.Я. Кірса, М.В. Шорохов, П.М. Выборний, Б.Й. Коровніков, кандидата філософських наук Л.Т. Кошко; кандидата філологічних наук – К.О. Лаврунов, О.О. Мордвінцев, В.П. Ковальов; кандидата фізико-математичних наук – С.М. Львов, М.А. Мерзлякова, Є.Д. Селіванов [13].

Кандидат філологічних наук І.А. Луценко у 1955 році видав монографію «Олекса Десняк», а в 1957 році вийшов його посібник «Тематика і методика проведення спецсемінару з української радянської літератури». Одержали авторське свідоцтво за винаходи викладач кафедри зоології В.Л. Брюзгін (за новий прилад для вирахування темпу росту риб) та член цієї ж кафедри доцент Я.Ф. Вінниченко (за конструювання мікропроектора для вивчення мікроорганізмів у середній школі).

За участю членів кафедри марксизму-ленінізму М.В. Шорохова, Л.Т. Кошка, Є.Д. Вербицького, П.Г. Паустовського і П.М. Выборного видано двотомник «З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині. 1918- 1941 рр.» [8]. Доцент М.С. Білий у 1954 році надрукував посібник «Методика викладання фізики в семирічній школі».

У листопаді 1957 року Херсонський державний педагогічний інститут ім. Н.К. Крупської відзначив своє 40-річчя. До цієї дати була проведена ювілейна наукова сесія кафедр і видана монографія директора інституту Г.П. Катренка. «Херсонському педагогічному інституту – 40 років» (тираж 1500 екземплярів) [5]. В ювілейному році інститут закінчили 493 студенти, а за 40-річчя свого існування ХДПІ випустив понад 7500 вчителів різних спеціальностей [9]. Багато випускників інститут повоєнного періоду стали заслуженими вчителями УРСР: М.Ф.Бечіна, К.Й.Голобородько, Є.М.Данілевич, О.О.Жосан, В.М.Ємченко, М.С.Лянна, Л.В.Обідіна та ін. [12].

За 70-літню історію Херсонщини державний педагогічний інститут ім. Н. К. Крупської зміцнів і став державним університетом – багатопрофільним навчальним, науково-педагогічним та культурно-освітнім центром області, що впливає на весь Південний регіон, успішно функціонує, працюючи на перспективу – відродження і розбудову міста, області, держави.

Список використаних джерел

-
1. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф. Р.469. – Оп. 1к. – Спр. 1. Книга приказов, 20 марта-10 ноября 1944 г. – 76 арк.
  2. ДАХО. – Спр. 19. Приказы по институту, 1 сентября 1949-31 августа 1950 г., 228 арк.
  3. ДАХО. – Спр. 26. Приказы по институту, 4 сентября 1950-31 августа 1951 г., 312 арк.
  4. ДАХО. – Спр. 35. Приказы по институту, 30 августа 1952-31 августа 1953 г., 334 арк.
  5. ДАХО. – Спр. 110. Программа юбилейной научной сессии кафедр, посвященной 40-летию Великой Октябрьской Социалистической революции и 40-летию со дня основания института, 3 октября 1957 г., 5 арк.
  6. Боришполець Г., Давидов М. Перед лицем великих завдань // Наддніпряньська правда. – 1948. – 3 квітня. – С. 3.

7. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку: Херсонська область / В.П.Андрущенко [та ін.]. – К.: Знання України, 2010. – 447 с.

8. З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині. 1918-1941. Збірник документів і матеріалів. Вип. I. 1918-1925 / Упоряд. Є.Д.Вербицький, Т.К.Богдан, Л.Т.Кошко, М.С.Іванова. – Херсон. – 596 с.; вип. 2. 1926-1929 / Упоряд. Є.Д.Вербицький, А.М.Виборний, Л.Т.Кошко, П.Г.Паустовский, Д.О.Полякова, О.М.Рудченко, М.В.Шорохов. – Херсон, 1959. – 428 с.

9. Катренко Г.П. Херсонському педагогічному інституті – 40 років. – Нова Каховка, 1957. – 32 с.

10. Нагін Я.Д. До питання про діалектологічні дослідження на Херсонщині // Херсонський державний педагогічний інститут ім. Н.К.Крупської. Наукові записки. – 1995. – Вип. 5. – С. 73-94.

11. Нас виховав інститут // Наддніпрянська правда. – 1948. – 3 квітня. – С. 3.

12. Нас виховав інститут // Наддніпрянська правда. – 1957. – 24 листопада. – С. 3.

13. Сімдесят п'ять років науково-педагогічної діяльності Херсонського педагогічного інституту ім. Н.К.Крупської. – Херсон, ХМД, 1994. – 137 с.

14. Херсонський державний університет. Історичний нарис (1917-2007 рр.) / Беляєв Ю.І., О.В.Мішуков, В.Л.Федяєва, І.В.Самсакова. – Херсон, Видавництво ХДУ, 2007. – 352 с.

Матеріали міжнародної наукової конференції «Херсонщина у контексті соціокультурної історії України (до 70-річчя Херсонської області)».

26 вересня 2014 р. Херсон.